

GRAVHULERNE PÅ ØEN ÛNARTOQ

Af *Ove Bak*

Øen *Ûnartoq* ligger i fjorden af samme navn midt imellem Grønlands to sydligste byer Julianehåb og Nanortalik.

Øen består af to fjeldknuder, en mindre og ret lav mod nord samt en større og højere mod syd. De to områder er forbundet af en lav, delvis græsklædt tange. Denne har 5–15 meter høje moræneskrænter, som nedbrydes af havet. Det sydlige klippeparti har temmelig stejle skråninger med mange nedstyrtede stenblokke.

I det 15. eller 16. århundrede forsvandt *nordboerne* fra området ved *Ûnartoq*-fjorden, som da var en del af *Østerbygden*, og ifølge undersøgelser foretaget af *Therkel Mathiassen* i 1934 er egnen fra omtrent samme tidsrum beboet af eskimofolk.¹ Bl. a. på *Ûnartoq*-øen findes rester af små, rundagtige huse, der er karakteristiske for 15–1600-tallets eskimobopladser.

På nordvestsiden af øen findes på en forblæst, delvis morænedækket slette nogle *varme kilder*, hvis vand er opstemmet til tre damme. Vandets temperatur i den største dam er den samme som et menneskes normale legemstemperatur. I „Det gamle Grønlands Beskrivelse“ fra ca. 1340 forfattet af *Ivar Bárðarson* nævnes fjorden og dens øer, der ejes af benediktinerordenens nonnekloster og domkirken. På en af disse øer „er megit varmpt vand som om vintherne er saa heet ath ingen maa komme nær, men om sommeren er dit vell till made heet, saa ath mand maa ther bade vdj och mange fanger ther helsse bod och bliffuer karske och fanger helsse bod aff sotther.“²

Efter 1721, i kolonisationstiden, hørte allerede *Hans Egede* om „et gloende heet Vand, af en Metallisk Art“,³ og kilderne blev i den kommende tid besøgt af forskellige opdagelsesrejsende. De hører samstemmende af eskimoerne, at vandet er meget hedt om vinteren, mens det er tilpas varmt om sommeren. Denne beskrivelse, som stemmer overens med den gamle middelalderberetning, har intet hold i virkeligheden. Vandets temperatur er ens året rundt og er iøvrigt den samme nu som i 1806, men det er værd at bemærke, at en nordboberetning og en eskimoberetning har ens ordlyd.

*Den amerikanske antropolog Martin Luther
i »grønlandsk dragt«.
(»Harvard Alumni Bulletin«, 1930, side 545).*

Ved Ænartoq-øens sydøstside findes i dag en del ruiner. Det er rester af 3 små bopladser: *Qarmarssuit* (= de store mure), *Kûk* (= bækken) og *Qerrortût* (= et sted, der er rigt på stenhobe under et fjeld). De ligger nær hinanden.

Nordligst ligger *Qarmarssuit*, et par hustomter ved foden af en klippeskråning med

Det varme vand har iøvrigt givet øen dens eskimoiske navn. Ænartoq betyder noget, som er varmt eller hedt.

Ca. fire hundrede meter fra de varme kilder ligger resterne af en boplads, som i 1934 blev undersøgt af Therkel Mathiassen og Erik Holtved. Man konstaterede 26 hustomter samt en række grave og kødrum. 15 huse er af den ældste type – sandsynligvis fra det 16. århundrede. Det er små, rundagtige bygninger, som i et par tilfælde er bygget sammen med fælles husgang, og flere har den såkaldte kløverbladsfacon. Der er kun en enkelt ruin af 1800-tallets type. I en grav blev der fundet en tysk mønt fra begyndelsen af det 18. århundrede. I møddingerne ved nogle af husene blev der fundet mange ben af store *torsk*, hvilket må betyde, at der også før dette århundrede har været milde, fiske-rige perioder. Desuden fandtes ganske overraskende temmelig mange hundeknogler.

Stedet hedder *Ipikitsaq* (= Tange) og nævnes som boplads i årene 1859–1864.⁴ Det omtales ikke som beboet udover denne periode i nogen af mig kendt ældre kilde.⁵ Det enlige hus af yngste type stammer sikkert fra denne beboelse.

En kilometer nord for de varme kilder bor i dag en fåreholderfamilie ved stedet *Igpik* (= skrænten), som er en gammel boplads (beboet siden 1841).

Qarmarssuit lidt nord for Unartoq-øens sydøstpynt. Nær strandkanten ved skærene til venstre i billedet ligger spor af eskimobebyggelse. To tydelige tomter af huse fra 1800-tallet ses foruden adskillige huller og rester af husgange. Nær hustomterne findes en del grave. Under stenene på fjeldskråningen findes kødrum og flere grave. De nedstyrtede blokke er større og skråningen stejlere på øens sydside ved Qerrortût ca. 600 meter herfra. I dalen, som anes yderst til højre på modsatte fjordbred, ligger rester af en nordbokirke, som man mener er Vágar kirke, viet til »Skt. Olaf, Konge«.

ringe bevoksning og dækket af mange nedstyrtede klippeblokke. Ved en lille bæk ligger en enkelt ruin, stedet Kûk (eller Kûngmiut, Kûnguaq). Sydligst ligger resterne af Qerrortût på en ganske smal stribe fladt land ved kysten. Her ses to tydelige ruiner af 1800-talshuse. På grund af kystens nedbrydning under den igangværende landsenkning er den ene tomt nu ved at skride i havet. Fjeldskråningen er her temmelig stejl. Selve klippegrunden er næsten helt dækket af ofte meget store, nedstyrtede blokke, som hviler oven på hinanden. Under disse findes mange hulrum, hvoraf flere er så store, at man kan stå oprejst i dem – men herom senere.

Qarmarssuit vides med sikkerhed at have været beboet i perioden 1829–1869 (se kilderne i note 5) og igen 1893–96. (1845 : 28 indb. i 2 huse). Kûk var beboet 1829–1867. (1845 : 4 indb. i 1 hus). Der var mennesker i Qerrortût 1834–1870. (1845 : 9 indb. i 1 hus).

Folketallet var ikke stort, men således var forholdet overalt på bopladserne i denne tid. Til gengæld var der mange beboede steder. Der fandtes huse på alle øer og næs

Foto: Peabody Museum, Harvard University.

*Kvindemumie fra gravhulerne ved Qerrortût
på Unartoq-øen bragt til USA 1929 af Martin Luther.
(Peabody Museum, kat. nr. 61569).*

ved havet. I hele Julianehåb distrikt var der omkring 1845 over 80 beboede pladser. De fleste var små som dem på Unartoq. *Lichtenau* var med sine 302 indbyggere og 22 huse en absolut undtagelse og iøvrigt den største bebyggelse i hele Grønland (hvis man ikke regner Godthåb og Ny Herrnhut under et).

Efteråret 1818 besøgte *Johan Conrad Kleinschmidt*, der var herrnhutisk missionær i Lichtenau, bopladsen Qarmarsuit.⁶ – Det ser ud til, at der bor adskillige mennesker på stedet. En fanger er døbt med navnet Peter, og missionæren og hans hjælper bor i hans „store hus“. Resten af beboerne er hedninge. Kleinschmidt beretter, at de er glade for at se ham. En kone fortalte, at hun havde gjort sig stor umage med at gøre rent i sit hus i håbet om at få besøg af den fine mand! Om aftenen samledes beboerne til møde i Peters hus, hvor Kleinschmidt fortalte om Jesus i Gethsemane Have.

De herrnhutiske missionærer agiterede voldsomt – særligt i 1820-erne – for at få bopladsbefolkningen til at flytte til Lichtenau, hvilket lykkedes i mange tilfælde. Ved udgangen af året 1829 var Lichtenaus folketal nået op på 447 indbyggere, men allerede året efter faldt det på grund af krav om udflyt-

ning fra de danske myndigheders side. Det var ganske erhvervsødelæggende at samle en så stor befolkning ved missionspladsen, da alt for mange fangere skulle sejle på jagt fra samme sted. Det ideelle var mange små, spredtliggende bopladser. Inspektør *Carl Holbøll* var dels foruroliget over den faldende indhandling, og dels „maa man i Sandhed grue for: at et Uaar skulle indtræffe. Hungerdøden ville da være mange nær.“⁷

Foto: Peabody Museum.

*Mandsmumie fra hulerne ved Qerrortût og Qarmarssuit.
(Peabody Museum, kat. nr. 61570).*

På Ûnartoq var Qarmarssuit og Kûk beboet i 1829 (henholdsvis 45 og 21 indb.), mens der ingen mennesker var i Qerrortût og Igpiik. Andre bopladser var også af-folket. I 1829 var der i hele Lichtenau distrikt 10 beboede steder med 672 menne-sker, hvoraf de 447 som nævnt opholdt sig ved missionsstationen, men nu standsede koncentrationen, og der skete en udflytning til de gamle bopladser. I 1845 var der 16 beboede pladser med 664 indbyggere, heraf nu kun 302 ved Lichtenau. (En epi-demi i 1842 havde kostet 78 mennesker livet).

Jeg nævnte før, at der på klippeskråningerne ved Qarmarssuit ligger mange ned-rullede klippeblokke. Det drejer sig om forvittringsmateriale og vel i høj grad også om vandreblokke efterladt af istidens bræer, der har skuret hen over øen. Under stenene findes utallige hulrum. Nogle er ganske små, mens andre er regulære sten-kamre, hvori man kan stå oprejst. Det drejer sig da om tilfælde, hvor store klippe-blokke er anbragt på høje sten, der ligger et stykke fra hinanden. Andre steder lig-ger store stenblokke hulter til bulter, hvorved der dannes hulekomplekser, hvor i hvert fald børn kan kravle ud og ind. For børnene fra bopladsen Igdlorpait på nabøen er stedet en herlig tumbleplads, men det kræver behændighed at løbe ud og ind mellem de mange kantede og stejle klippeblokke. Det er spændende at gå på opdagelse i dette terræn. Fortidens børn har også leget her. I hulerne nærmest hustomterne er der fun-det legetøjskajakker og bittesmå fedtstenslamper, men desuden også mange andre ting. Flere af hulrummene under stenblokkene er lukket med en vold af små sten. Det

Ca. 30 cm høj træfigur fundet i hulerne ved Qerrortût og Qarmarsuît af en fanger fra bopladsen Igdlorpait på en nærliggende ø. Ejes nu af uddeler Adam Nielsen, Nanortalik. Figurens alder er ubestemmelig. Træsager har kunnet holde sig i århundreder i de tørre klippehuler. Det er et ejendommeligt træskærerarbejde – en grotesk karikeret menneskeskikkelse, der sandsynligvis er lavet af drivtømmer fra Sibiriens skove.

har været rum til tørfisk og tørkød. Her ligger ofte en spante fra en konebåd eller noget af en åre. I andre huler findes bortgent husgeråd og redskaber: træskeer af ofte meget smuk form, gryder og lamper af fedtsten, harpuner, fuglepile o. s. v. Nogle ting er slidte og ødelagte, altså affald, mens andre genstande ser absolut brugbare ud. Måske er det dødes ejendele, der er kasseret som urene. Nær øens sydøstpynt, Nuerdluarssuît, findes et stort antal grave, som er delvis jorddækkede. I klippehulerne findes også hist og her en del skeletter, som anes gennem vægge af små sten, der er bygget for at lukke klipperummenes åbninger. I en stor klippehule findes et par regulære stenkister af den slags, som man træffer overalt i kystegnene. Et stenrum dækket af mindre, uregelmæssige granitstykker. I et af disse rum ses et skelet, delvis overdækket af et isbjørneskind, som dog er noget rådnet og smuldret. I et par andre grave ses lig med spor af indtørret hud og rester af skindtøj.

De nævnte begravelser er dog intet mod, hvad der tidligere har været i klippehulerne – specielt de store ved lokaliteten Qerrortût. Ældre folk på egnen kan be-

Unartoq-figures ansigt.

rette om nogle uhyggeligt livagtige, indtørrede lig, de i deres barndom eller ungdom har set i klipperummene på Unartoq. Det var lig med skindtøj på, og man kunne se deres indtørrede, brune ansigter med hule øjne. Det hed sig, at det var mennesker, som havde skjult sig i hulerne af frygt for en fjende, der kom ude fra havet. De blev i deres skjul og døde af sult. Deres grave var derfor omgivet med en egen, sær uhygge.

De varme kilder på øen Ûnartog – badetur i april. Vandet er ca. 37 grader varmt, og det er det eneste sted i Vestgrønland, hvor der er kilder med en så høj vandtemperatur.

Kilderne kendes fra en middelalderlig beretning (*Ivar Bárðarsons* beskrivelse af nordbobygderne fra ca. 1340).

I ældre tid, hvor eskimoerne rejste meget, var de varme kilder kendt over det meste af Vestkysten. *Hans Egede* hørte dem omtalt i Godthåb.

Den 13. juli 1778 besøgte *Aron Arctander* stedet og beskriver kilderne i sin dagbog.

»— Paa dens (Ûnartog-øens) nordre Side og henved dens nordøstre Ende, omtrent 2 til

300 Skridt fra Søen af ere tre varme Bade eller Brønde. Den største er henved 30 Skridt omkring. Ved sammenbaarne Stene er den gjort til en Dam. I Midten har den en Alen dybt Vand, og ved Kanterne lidet grundere. Paa adskillige Steder saavel i Midten som omkring ved Kanterne, kommer Vandet op af Grunden ligesom i levende Perler, der øverst i Vandet vise sig ligesom det stod i fuld Kogning, dog fandtes Vandet ikke varmere, end at man, naar Haanden ikke var meget kold, kunne taale at holde den deri. Paa Bunden af denne Dam var en grov, graaagtig Sand, der dog neppe var en fierdend. Alen dyb, og denne lugtede stærkt af Svovel, under denne Sand vare Klipper og Stene. —«

I nærheden så *Arctander* rester af et stenhus, som havde $\frac{3}{4}$ alen høje vægge og var ca. 8 alen langt. Det er siden forsvundet.

Geologen *K. L. Giesecke* besøgte kilderne den 10. august 1806. Han målte vandets temperatur til at ligge mellem 30 og 32 grader Réamur, hvilket er det samme som i dag. *Giesecke* tog et bad og bemærkede i sin dagbog bl. a.: »Die Grönländer, geschworne Feinde alles Waschens und Badens (mit Urin ausgenommen) benutzen die Quelle, wenn sie hieherkommen bloss um ihre Felle zu reinigen«.

I juli 1828 målte *W. A. Graah* den store dams temperatur til $32-33\frac{1}{2}^{\circ}$ R og ledte forgæves efter den af *Arctander* nævnte ruin.

I nyeste tid har der på grund af den begyndende turisme flere gange været planer fremme om at bygge et omklædningshus ved kilderne.

Man fortæller følgende beretning om årsagen til ligenes tilstedeværelse i hulerne ved Qerrortût: En ung fanger fra den lille østliggende ø Ivnårsugtalik blev dræbt af en mand, der boede i Qernertut på øen Tugtutuarssuk lige syd for Ûnartog-øen. Den dræbtes far var en gammel åndemaner. Han tænkte straks på gengældelse og fandt på en meget udspekuleret hævn. Han udsprede en løgnehistorie: *Der kommer skibe ude fra havet med fremmede, som vil angribe!* Beboerne i Qernertut blev panikslagne og skjulte sig i klippehulerne ved Qerrortût, hvor de døde af sult.⁸

Frygten for en fjende ude fra havet er et gammelt sagnemne. Bekendt er *Niels Egedes* optegnelser fra sin samtale omkring 1750 med en åndemaner, „som var føed om de Syd ved det varme Bad“ — altså Ûnartog-fjorden. Denne fortalte, at no-

Træskeer fundet i hulerne på Unartoq-øens sydøstside af skolebørn fra bopladsen Igdlorpait. Skeen med det gennembrudte skaft er 19 cm lang. En af skeerne er repareret med skindsnor.

gen tid efter, at de første eskimoer var kommet til denne egn og var begyndt at bosætte sig nær *nordboernes* huse, kom der *røvere* ude fra havet. Disse overfaldt nordboerne, men blev i første omgang besejret. De følgende år kom imidlertid nye overfald, hvorunder nordbofolket blev udryddet på nær nogle kvinder og børn, der var flygtet sammen med eskimoerne ind i bunden af fjordene. Åndemaneren (eller Egede?) mener, at disse sørøvere er de samme slags folk, som senere kommer og driver handel med eskimoerne.⁹

Ligene i klippehulerne på Unartoq-øen er borte nu – fjernet af en mystisk amerikaner ved navn *Martin Luther!*

Denne person havde omkring 1930 berejst Julianehåb distrikt og bl. a. besøgt „blandings“-familierne. Han opmålte folks hoveder og fik lavet stamtavler. Desuden indsamlede han, hvad han kunne få fat i af gamle familieportrætter, som han ønskede at kopiere hjemme i USA. Luther mødte stor tillid hos folk og glædede vist også mange ved at udtale særdeles smigrende ting under kraniemåleriet! Før Luther rejste hjem, fjernede han de fleste af mumierne fra hulerne på Unartoq. Måske skadede det hans ry en del, men det blev genoprettet året efter, da folk fik returneret

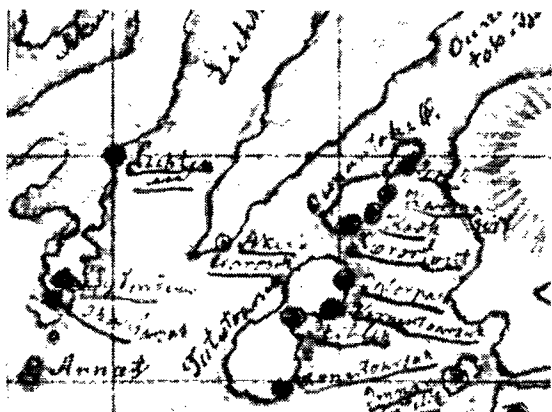

*Legetøjskajakker fundet i hulerne ved Qerrortût af skolebørn fra bopladsen Igdlorpait.
Den forreste kajak er 24 cm lang.*

de mange billeder, de havde lånt denne amerikaner, og der med disse fulgte smukke kopier. Disse hænger i dag indrammet i adskillige hjem på egnen, og de giver anledning til nu og da at mindes den sære mand fra Amerika, der var så interesseret i, hvordan folks forfædre så ud.

Nogle år efter Luthers ekspedition i Julianehåb distrikt foretog Therkel Mathiasen og Erik Holtved en undersøgelse af eskimobopladserne på egnen.¹ Herunder kom de også til Ûnartoq, hvor bopladsen ved de varme kilder blev delvis udgravet. De besøgte området ved Qerrortût for at se nærmere på gravhulerne og finde ud af, hvad denne amerikaner, som havde fået tilladelse til at fjerne et par eskimoskeletter et eller andet sted, egentlig havde foretaget sig her.

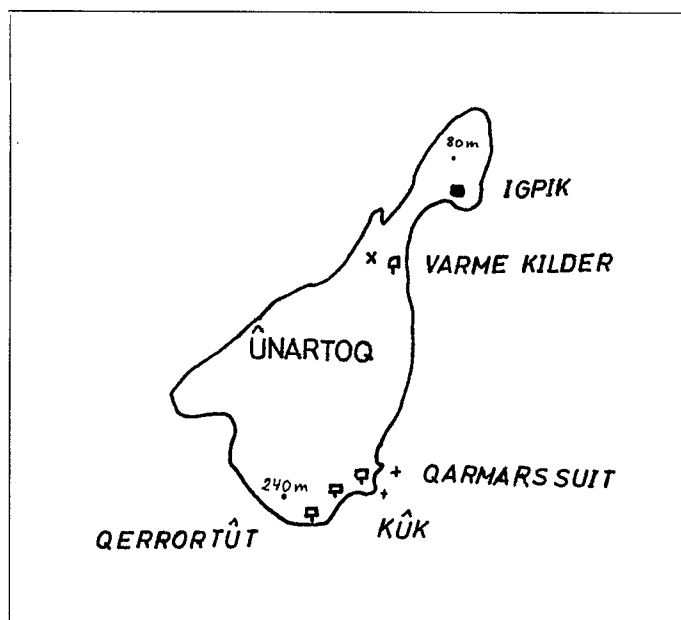
Man fandt nogle delvis tømte gravhuler. Forskellige genstande og dele af lig lå hult til bulter i de forskellige stenrum. Man fandt dog 3 urørte barnelig indpakket i sælskind. Der blev opsamlet mange genstande af vidt forskellig slags lavet af træ og ben, såsom harpuner, kamme, smykker, en nåleæske, en bugserblære, en ulo o. s. v. Af mere særprægede ting blev der fundet en del nordbotenvægte samt en lille kurv flettet sammen af græsringe. I den forbindelse kan bemærkes, at op til de sidste år har beboerne på Ûnartoq, i Igpiq, været specialister i at lave græsflættearbejder og

Området ved munden af Lichtenau og Unartoq Fjorde. Pennetegning af H. J. Rink 1855 (udsnit af kort nr. 41 i Rinks Samling, Det kgl. Bibliotek). Kortskitsen viser de mange bopladser, som fandtes for over 100 år siden. 1970 er kun Sydprøven, Lichtenau, Akuliaruq, Igpiik og Igdlorpaik beboet. De tre sidstnævnte steder er meget små og affolkes sikkert snart.

har benyttet nøjagtig samme teknik som anvendt i kurven fra graven. Genstandene dér mener Therkel Mathiasen for størstedelens vedkommende stammer fra det 16. århundrede.

Alle de ting, som blev fundet på ekspeditionen i 1934, blev bragt til København og befinder sig nu på Nationalmuseet. Siden er der specielt af legende børn fundet en række genstande i klippehulerne, og som nu findes i forskellige private samlinger. Mange genstande er vanskelige at bestemme. Således købte jeg af en skoledreng et lille benskaf, hvis ende var udformet som et harehoved. Hvis det har været benyttet som skaf til en jernkniv, må det vel stamme fra hvalfangertiden. På Nationalmuseet

Lokaliteterne på øen Unartoq vist på moderne kort (1:100 000).

*Tomt af 1800-tals eskimohus ved Qerrortût.
Bag ruinen ses en af de store stenblokke.*

har man ingen tilsvarende fundgenstand, og derfor kan et sådant løsfund desværre vanskeligt dateres.

Men tilbage til Martin Luther's ekspedition: Man har vidst, at han var udsendt af *Peabody Museum* ved Harvard University i USA. Hertil måtte man formode, at han havde bragt mumierne og evt. andre fund fra hulerne på Unartoq-øen. En henvendelse til museet har bragt mig i forbindelse med *Mr. William Fitzhugh*, som har været mig meget behjælpelig med at skaffe oplysninger om Martin Luther.

I *Peabody Museum* findes en del af Luthers indsamlede materiale fra Grønland. Der findes 5 hele mumier, øverste halvdel af en del barnemumier samt nogle indtørrede hoveder og en række kranier. Dertil kommer en større samling fundgenstande af samme art, som senere er fundet i klippehulerne. Endelig findes en del negativer og billeder fra Grønlands-rejsen.

Ved *Peabody Museum* er Martin Luther i dag en så godt som ukendt mand. Han

*Qerrortût. I forgrunden et par fundamenter til store skindtelte samt et hus af 1800-tals type.
Bag dem ses nedrullede stenblokke, hvorunder der er større eller mindre hulrum.*

har ikke skrevet artikler eller bøger om sine rejser og ekspeditioner og har efter alt at dømme heller ikke efterladt sig én eneste skriftlig optegnelse. Mr. Fitzhugh har imidlertid fundet en artikel fra 1930 i Harvard Alumni Bulletin skrevet af *Earnest A. Hooton* (Associate Professor of Anthropology) og desuden truffet en nu pensioneret professor, *Dr. C. Coon*, der havde kendt Luther. Dr. Coon huskede Luther som en meget excentrisk person. Hans store interesse havde været at studere, hvorledes indvandrede finner og lapper bevarede deres hjemlands skikke, når de slog sig ned i egnen ved Cape Ann nord for Boston. Luther foretog en rejse til Finland og senere en til Grønland, men han døde et par år efter hjemkomsten fra denne efter at have drukket træsprit som led i en afmagringskur.

Mere om Luther var at finde i E. A. Hootons artikel, der er formet som en beskrivelse af Luthers arbejde.

Hooton beundrede Luthers arbejdsindsats. Som et kuriosum kan nævnes, at han regnede med, at Luther nedstammede fra reformatoren gennem den ene gren af

sin skotsk/tyske familie! Luther var ifølge Hooton en meget travl mand. Han havde en bomuldsplantage i North Carolina og desuden et bogforlag i Boston. Ved siden af at drive disse virksomheder fik han tid til at undervise folk, som ønskede at lære at holde tale, og desuden fulgte han med godt udbytte Hootons forelæsninger i antropologi.

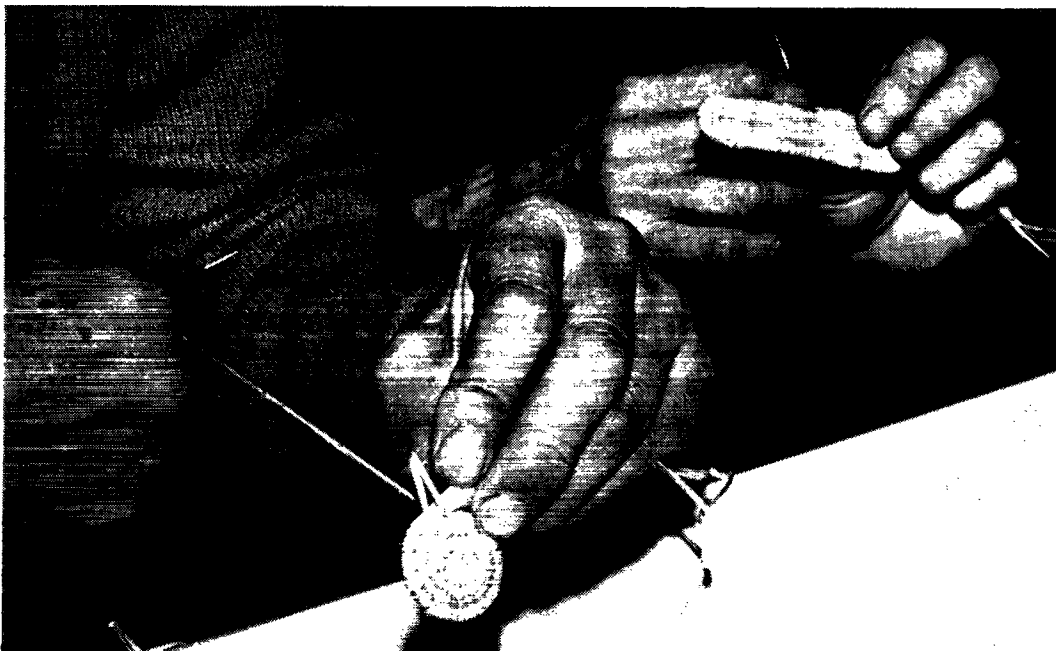
Sommeren 1926 studerede Luther, hvorledes finske indvandrere indrettede sig i USA. Han interviewede folk og foretog antropologiske undersøgelser. Arbejdet var efter Hootons mening udmærket, og han hjalp Luther til et legat, der satte ham i stand til at besøge Finland året efter. Her forelagde han et stort antal personer et indviklet spørgeskema, indsamlede blodprøver, hårprøver og tog billeder af sine ofre. Han ønskede især at finde ud af hvilken *race*, lapperne tilhørte, da der på dette tidspunkt var strid om dette spørgsmål. Han interesserede sig desuden meget for raceblandinger mellem lapper og skandinaver.

I 1929 tog Luther ud på en ny ekspedition. Denne gang til Grønland for at studere *blandingsracen* af eskimoer og skandinaver med erfaringerne fra Lappland som grundlag. Hooton havde nogle undersøgelser gående om virkningen af køddiæt på skeletudviklingen hos islændinge og eskimoer. Til studiet havde han fået økonomisk støtte fra „The Association of American Meat-Packers“ og havde et restbeløb stående, der blev overført til Luther.

Martin Luther var gode venner med en norsk kaptajn på et kryolitskib, som skulle til Grønland, men nu viste det sig, at det var nødvendigt med tilladelse fra danske myndigheder for at få lov til at gå i land på øen. Luther opdagede, at det var lige så vanskeligt at få denne tilladelse, „som det var for Adam at få lov til at komme i Paradiset igen efter syndefaldet!“ Men han var dog til sidst heldigere i sine overtalelser og fik den ønskede indrejsetilladelse. — Da skibet kom til Ivigtût, blev Luther ikke desto mindre nægtet tilladelse til at gå i land. Kaptajnen var blevet „en god lutheraner“ og truede med ikke at ville tage et par strandede flyvere med sig på tilbageturen fra Grønland, hvis han ikke samtidig kom af med den amerikanske antropolog.

Luther fik hjælp til at komme til Julianehåb, hvor distriktslægen tog meget venligt imod ham. Han gav sig til at undersøge to racegrupper blandt grønlanderne. Rene fuldblods eskimoer og så blandingsfamilier, hvis afstammingsforhold var kendt. Han undersøgte en eskimoisk/dansk/norsk familie på 72 medlemmer. Foretog antropologiske målinger, lavede stamtavler og samlede fotografier af hele familien. Desuden undersøgte han 240 fuldblods eskimoer. Han havde kun 6 uger til arbejdet og måtte skynde sig for at nå programmet.

Luther havde imidlertid en opgave til. Han havde lovet Hooton en samling skeletter til dennes undersøgelser af kødspisningens indflydelse på knoglernes vækst.

Efterkommere af Ûnartoq-øens beboere viser, hvordan man forarbejder marchalmstrå til kurve og bakker.

Det er en ældgammel eskimoisk tradition.

I 1934 fandt Therkel Mathiassen en stråkurv i en af hulerne ved Qerrortût.

Luther foretog derfor en lang rejse til et „koldt og øde sted“. Her fandt han 40 kranier, og fra en klippehule fremdrog han 10 velbevarede mumier, som var meget vanskelige at transportere ned til motorbåden, der skulle bringe ham til Julianehåb.

„Mumierne måtte rejse med som dækspassagerer. På sejlturen blev der et slemt uvejr, og Luther kunne ikke holde en gruppe gennemblødte og urolige eskimoer, der var med ombord, borte fra mumierne, som de hele tiden trådte på. Disse folk havde ingen respekt for deres forfædre! – Til sidst besluttede Luther i desperation at redde i det mindste en af de indtørrede patriarker, så han tog ham med ned i den lille kahyt efter at have jaget en mere frisk grønlander op på dækket.

De grønlandske mumier nåede dog frem til Peabody Museum i ret god stand – omend noget fugtige.“

Når man mener at kende lidt til grønlandske bopladsbeboeres syn på afdøde i almindelighed og afsjælede hedninge i særdeleshed, undrer det mig meget, at Luther

havde kunnet få Ûnartoq-mumierne transporteret bort på denne makabre måde. Jeg forstår ikke, at han har kunnet få nogen til at sejle båden med den uhyggelige last, og endnu mærkeligere er det, at den desuden var fyldt med passagerer. Luther foretog sig jo noget, der i folks øjne måtte være ganske uhørt og forfærdeligt. Da uvejret kom, reagerede folk på en måde, Luther opfattede som mangel på respekt for fædrene, noget der normalt er et ukendt fænomen i Grønland. Jeg kan som sagt ikke rigtig gennemskue situationen, og desværre har jeg ikke truffet nogen, der har været med på den ejendommelige færd.¹⁰

Turen tilbage til USA gik via København. Her traf Luther den fra Herjolfnæs-fundene velkendte antropologiprofessor *F. C. C. Hansen*, der roste ham for indsamlingen af de videnskabelige data. Luther omtalte vist nok ikke sin omfattende indsamling af skeletter og mumier (!).

Hooton slutter sin beretning med endnu en gang at fremhæve Luther's energi og evner som ekspeditionsmand. Noget tyder på, at artiklen er en slags anbefaling med henblik på at blive læst af folk, der behandlede ansøgninger om støtte til forskningsformål. Luther kom dog ikke på flere ekspeditioner, da han kort efter døde på den nævnte tragiske måde. Hans store notemateriale blev ikke færdigbehandlet, og hans optegnelser er efter alt at dømme forsvundet. Skeletdelene og mumierne fra gravhulerne på Ûnartoq findes som nævnt på Peabody Museum. 40 kranier er undersøgt og beskrevet i en upubliceret afhandling.¹¹ Mumienes dragter er så vidt vides endnu ikke undersøgt af en fagmand, men det vil muligvis ske i nær fremtid, da William Fitzhugh måske vil påtage sig denne opgave. Det kommende år studerer han i København og får dermed kontakt med dansk forskning.

Ûnartoq var kendt i gamle dage – og er måske også endnu – for sine varme kilder. Navnet betegner desuden den smukke fjord, som ender i en lang, smal bund. Ud i denne løber en fiskerig elv, der kommer langt inde fra landet gennem en grøn dal.

Digterpræsten *Henrik Lund* har beskrevet en rejse til bunden af Ûnartoq-fjorden i en af sine mest kendte grønlandske sange, der her bringes i oversættelse:

En sang om fjorden Ûnartoq.

En vidtberømt fjord er Ûnartoq,
fra min tidligste barndom hørte jeg om den,
om indlands-eneboerne, der vanker om derinde
og kan flyve uden hindring ret op igennem luften ...
(var det mon bare en mager laks der sprang,
et radmagert skræmsel, der slog så det sang?)

Og mere fortaltes: om grufulde uhyrer,
hæslige bjærgtrolde, folk havde set,
en kæmpe, en Tuneq, af forbausende højde,
en Isseraq, med øjne, der „binker påtværs“ –
eja, hvor der er mange ting vi ikke forstår,
som flyder op og driver om på må og få i verden!

Omsider, som gammel, grebes jeg af trang
til at rejse ind i Ûnartoq-fjorden engang–
hvor er mon disse „væsner med rygrad“, som de kaldes,
bjærgtrolde og huledværg, Inoruseq, Erqilhlit?
man gyser ved tanken – men pyt, jeg rejser ind
og ser jeg dem, så ler jeg højt med hahaha!

Jeg rejste ind trods alt og synger nu om Ûnartoq
og sandelig, om jeg behøver skamme mig!
Det susede i luften – det var vinden ind ad fjorden,
og brådsøen lød som en brummende bas –
og dertil en spæd lille tone som tenor,
en skøn melodi – af en summende myg!

Øst-indefra, larmen af en brusende elv,
dæmpet, langt borte, som en drønende bas
– jeg stemte også i, for virkningens skyld.
Græsstråene bøjede sig lyttende til siden,
opgav den stramme holdning under vindens lange sus,
og pilekrattets buske sank ned som hav ved ebbe.

En rugende rype, der lå plat ned i græsset,
dukkede sit hoved og fulgte stråets bøjning –
jeg søgte skarpe sten for at slynge efter den,
de var i mine tanker, imens jeg flakked om.
Ingen fandt jeg. Ligefuldt mit sind var festlig stemt,
thi har vi godt i vente, da er det os nok.

Bagefter, efter søvnen, som fulgte på dagen,
vågnede jeg op, just som solen titted frem.

Ugærne forlod jeg de frydefulde steder –
derindefra begyndte stemmerne at råbe:
Tak, tak, at jeg så dig, fortryllende fjord,
du vældige billede – Ûnartoq!

„kangerdluk tusâmassak Ûnartok“ af Henrik Lund – oversættelse ved W. Thalbitzer.¹²

NOTER:

1. M. o. G., bd. 118,1.
2. Udgave 1930 ved Finnur Jónsson, side 24. (NB. Teksten er lidt usikkert overleveret).
3. M. o. G., bd. 54, side 329 (Egede: Perustration).
4. Ove Bak: Kildemateriale om Brødremissionen, hefte II, Sydprøven 1969, side 18 (kopi af tysk kilde). Desuden flere årgange af Nalunaerutit, Godthåb, samt Folketællingen 1860 (9 indb. i 1 hus).
5. I M. o. G., bd. 118,1 kaldes bopladsen ved de varme kilder (nr. 145) for Ûnartoq – samme navn som øen. Der henvises til omtale i kirkebøgerne indtil 1860. Navnet Ûnartoq dér må efter min mening være brugt om *hele* øen, hvilket jeg iøvrigt har set i flere lister. Lokaliteten ved bopladsen har som nævnt det også meget naturbeskrivende navn *Ipikitsaq* (tange).
Statistisk materiale på grundlag af *designationslister* (en slags folkeregister) og *mandtalslister 1840–1900* i Sydprøven præstegælds arkiv findes i *Ove Bak: Julianehåb distrikts historie – Oplysninger om befolkningen og dens fordeling på bopladserne i det 19. århundrede (Sydprøven 1968)*. På Rigsarkivet findes *Folketællingslister* for 1834, 1840, 1845, 1850, 1855, 1860 og 1870. I K. G. H.'s arkiv findes i »Statistisk Materiale, Pk. 131, Nr. 20« sammendrag fra ca. 1888 af nu forsvundne mandtalslister, der viser befolkningens fordeling på de enkelte bopladser tilbage til år 1829.
M. o. G., bd. 118,1 oplyser side 11 ff. hvilke år, de forskellige bopladser er omtalt i »church records« i forbindelse med kirkelige handlinger. En betydelig del af kildematerialet, f. eks. en del af kirkebøgerne, findes ikke mere (var med »Hans Hedtoft«). Opgivelserne i M. o. G. er imidlertid for perioden 1829–1900 meget ufuldstændige i forhold til de oplysninger, der findes i det materiale, som har været tilgængeligt for mig. De årstal, jeg angiver i denne artikel, er derfor baseret på mine egne undersøgelser og ikke på skemaet i M. o. G., bd. 118. (Årstallene i Grønlands-bindet af *Trap Danmark* stammer fra M. o. G., bd. 118).
6. »John Kleinschmidt, a Missionary from the Moravian Church to the Heathen in Greenland between the Years 1793 and 1832«, Dublin 1835.
7. K. G. H.'s arkiv, Statistisk Materiale, Pk. 131, Nr. 20, »Grønlænderflytning« (Skrivelse af 30. juni 1830 fra Holbøll).
8. Berettet af handelsforvalter *Jacob Nielsen*, Sydprøven. (Se iøvrigt M. o. G., bd. 118,1, side 112, hvor det hævdes, at angriberne er nordboer. – Beretningen dér er sikkert påvirket af *sagnene* om strid mellem eskimoer og nordboer, f. eks. mellem Qasape og Ungortoq. Sidstnævnte skulle således have opholdt sig en tid i den nærliggende Lichtenau Fjord i det store nordbohus, »Elefantstalden – Nanguaitsut«, (ruin nr. N90a). Ved undersøgelsen 1934 konstaterede Therkel Mathiassen, at ligene i hulerne ved Qerrortût var gravlagt).
9. M. o. G., bd. 120, side 268 (Niels Egede: Beskrivelse over Grønland).
10. Luther havde lejet udstedsbestyrer Frederik Nielsens båd »Meyer«, som var den eneste motorbåd i hele distriktet. På forespørgsler i Sydprøven sommeren 1970 har jeg fået oplyst, at der ikke kendes nulevende, som har været med på turen fra Ûnartoq til Julianehåb. Alle havde iøvrigt forstået, at *distriktslægen* – en høj autoritet – havde billiget ligafhentningen. Sagen kunne så ikke diskuteres.

11. Charlene Craft LeFebre: A contribution to the physical anthropology of Greenland: the Martin Luther collection. 1945. Typewritten (Peabody Museum Library).
12. Findes bl. a. trykt i tidsskriftet »Ymer«, hefte 1, Stockholm 1917. (W. Thalbitzer: Hos Østgrønlænderne i Grønlands Sydfjorde).

Billedteksterne:

Arctander-citaterne er fra ugeskriftet »Samleren«, bd. VI, 1793, side 1189.

Giesecke-citaterne er fra M. o. G., bd. 35, side 27. («Grønlænderne, der er svorne fjender af vask og badning (undtagen med urin), benytter kun kilderne til at rengøre deres skind i, når de kommer hertil«).

Graahs besøg på Ænartoq er omtalt i »Undersøgelser-Reise til Østkysten af Grønland«, udg. 1932, side 51.

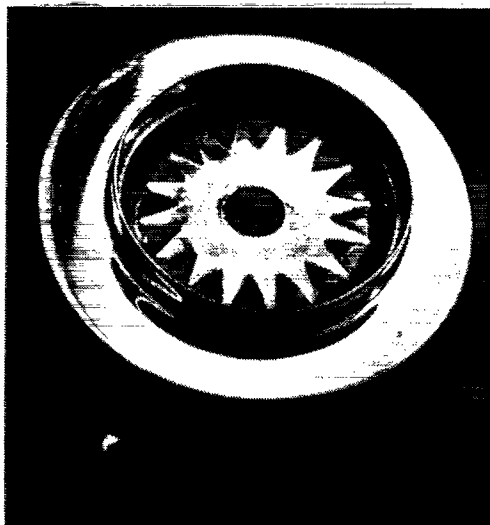
Efter at *Qerrortût* i nogle år havde været ubeboet, kom der igen mennesker til stedet i 1834. Folketællingslisten for dette år (Rigsarkivet) har følgende notat om det »14de Udsted Kerehortout«, hvor der nu bor 1 familie:

»Ignatius	35 Aar	Givt	
Caritas	40 -	-	hans Kone
Rebecca	17 -	ugivt	} deres Børn
Kezia	8 -	-	
Ana Maria	5 -	-	
Kerkoak	17 -	(udøbt)	

NB. Der var 1834 i alt 9 *udøbte* i Lichtenau missionariat.

Anmærkning til artiklen „Bygden Lichtenau i Sydgrønland“, 12/1970:

Pastor Jens Chemnitz (senior) døde ifølge Lichtenau præstegælds ministerialbog den 19. februar 1929. (Rettelse modtaget fra pastor N. O. Strange Petersen, Sydprøven).

Det grønlandske landsråd har indstiftet en hæderspris, der i fremtiden skal tildeles grønlændere og danskere, der i særlig grad har gjort sig fortjent i Grønlands-arbejdet. Der er tale om en svær guldring efter tegning af Jens Rosing. Landsrådsformand Erling Høegh og rådets næstformand Peter Heilmann har overrakt kongen det første eksemplar af ringen som et udtryk for Grønlands taknemlighed over for Danmarks indsats i Grønland.